

DIN NOU DESPRE FORMELE DE CONDIȚIONAL DIN LIMBA ROMÂNĂ. SCHIȚĂ DE ANALIZĂ ȘI CATEGORIZARE

Cecilia Mihaela Popescu

Universitatea din Craiova

cecilia99_ro@yahoo.com

Résumé. *Encore une fois sur le conditionnel du roumain. Esquisse d'une analyse et catégorisation.* Cet article se propose de reprendre et de systématiser quelques considérations que nous avons faites à plusieurs occasions concernant le statut, la définition aussi bien que la catégorisation des emplois du conditionnel roumain, qui doit être vu comme un paradigme verbal repérable soit par le trait aspectuel [\pm Extension], soit par le degré de certitude que le locuteur véhicule dans son propre énoncé p_{COND} (un trait de nature modale).

Mots-clés: *conditionnel, présomptif, modalité inférentielle, évidentialité, langue roumaine contemporaine.*

1. Introducere

În articolul de față ne propunem să reluăm și să sintetizăm anumite considerații pe care le-am prezentat cu diferite ocazii (vezi Popescu 2012; 2013), cu privire la statutul și semnificația bazică pe care o acordăm condiționalului (siglat în continuare în text: COND) din limba română, care, spre deosebire de formele echivalente din alte limbi romanice, este nu un timp, ci un mod de sine stătător. În cadrul sistemului verbo-modal al limbii române, COND se confundă însă adesea cu semnificațiile altor paradigme verbale, precum viitorul conjunctural, conjunctivul sau prezumtivul, tuturor acestora fiindu-le acordată în lingvistica românească o semnificație globală, generică de „dubiu”, „incertitudine”, „neasumare” (vezi și Zafiu 2002).

Analiza pe care o propunem în continuare și care încearcă o dezambiguizare în acest sens se dezvoltă ținând cont, într-o primă etapă, de trăsăturile interne (aspectuo-modalo-temporale) ale COND și ale altor forme verbale cu care acesta se intersectează semantic [cu precădere, Viitorul-Tipul 2 (= *oi cânta*) și prezumtivul cu bază de viitor (= *oi fi cântând*, siglat în continuare în text FoiG)], dar și de anumite aspecte referitoare la evoluția diacronică a celor trei paradigme, un domeniu mult îndrăgit de sărbătorita noastră, doamna Prof. univ. dr. Elena Dragoș.

Cea de-a doua etapă a demersului nostru propune o sinteză a comportamentului semantico-funcțional al COND în principalele sale tipuri de utilizări.

2. Condiționalul din limba română: schiță de analiză și categorizare

În limba română actuală, modul COND acoperă – cu excepția utilizărilor ipotetice (ilocuționar-argumentative)¹, care, apar, într-adevăr, predominante, această paradigmă fiind utilizată atât în apodoză, cât și în protază (la fel ca în italiana literară sau chiar în anumite varietăți regionale ale spaniolei)² – o vastă zonă din cadrul domeniului de actualizare a *modalității inferențiale* și, de asemenea, *zona exprimării evidențiale*.

De fapt, împreună cu formele de viitor (mai precis, cu Viitorul-Tipul 2) și cu cele de prezumtiv cu bază de viitor (FoiG), COND din limba română reprezintă o marcă a *evidențialității indirecte*, în sistemul de categorizare operat de Willet (1988, 58) (vezi Squartini 2005, 249), cu mențiunea că nici Viitorul-Tipul 2, nici FoiG nu sunt decât secundar compatibile cu funcția citațională.

2.1. În ceea ce privește *primul tip de ocurențe, cele cu valoare (generală) inferențială* – vezi *infra* ex. (1a), (2a) et (3a)³ – COND manifestă un comportament semantico-sintactic aparent nediferențiat fie față de cel al Viitorului-Tipul 2 – care tinde să se specializeze în limba română actuală ca marcator modal cu valoare inferențială sau conjecturală (vezi Reinheimer-Rîpeanu 1994a; 1994b), fie față de cel al structurilor perifrastice cunoscute în lingvistica românească sub numele de „presumtiv” (vezi Iliescu 1999). Sub aspect foarte general, toate aceste tipuri de utilizări care exprimă o *supoziție* sau o *îndoială* a locutorului față de conținutul propozițional asertat, au un sens global epistemic și intră sub incidența *potențialului* (siglat în text: POT), cu invariantele sale: POT /probabil/, POT /posibil/ sau POT /dubitativ/ (vezi Popescu 2015):

(1) a. Ernest **o avea/o fi având** // **ar avea** acum cam 50 de ani (cf. Squartini 2004, 73). „Ernesto **aura / doit avoir** maintenant environ 50 ans”.

(2) a. Asta **o fi / o fi fiind** // **ar fi / ar fi fiind** explicația eșecului său. „Cela **pourrait être** l'explication de son échec”.

(3) a. Cine **ar crede //o crede / o fi crezând** așa ceva ? „Qui **pourrait croire** une telle chose?”.

¹ La care se adaugă, dar în număr mult mai mic, și cele atenuative sau cele în care este actualizat *irealul accidental* (v. Popescu 2013; 2015).

² Este vorba despre varietăți ale spaniolei vorbite din Chile, din zona bazinului Rio de la Plata sau din Anzi, din Columbia sau chiar din nordul Spaniei, unde se înregistrează ocurențe de tipul: *se llovería pronto ...*, în loc de *se llovería pronto ...* (v. RAE 2010, 449); cf. situația existentă în limba franceză.

³ Pentru o mai clară expunere a valorilor COND, dar și pentru a evidenția variația mare care există la nivel de reprezentare a [Epistemicului] în limba română actuală, am optat și pentru redarea traducerii echivalente a respectivelor exemple în limba franceză.

De altfel, acest paralelism semantic și funcțional observat în limba actuală între Viitorul-Tipul 2, COND (prezent) și formele de prezumtiv cu bază de viitor (FoiG) reprezintă rezultatul evoluției cvasi-identice a acestor trei paradigme de-a lungul istoriei limbii române. Astfel, atât COND (prezent), cât și FoiG apar inițial (pe parcursul întregului secol al XVI-lea) utilizate ca simpli substituenți ai anumitor timpuri de trecut sau chiar ai Viitorului indicativ (vezi Avram 1976, 353–358; Iliescu 1999, 105; Popescu 2009, 154–155). Acest lucru se întâmplă cu precădere în structuri dependente. Abia începând din secolul al XVIII-lea, COND (prezent) începe să se înregistreze în propoziții principale unde are adesea tot un sens temporal prospectiv, dar unde apare marcat cu trăsătura aspectuală [Continuu] (vezi Călărașu 1987, 225). Totodată, de pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea, se observă și specializarea graduală a perifrazelor construite cu un participiu prezent al verbului lexical, specializare operată cu precădere în direcția exprimării unei acțiuni simultane în raport cu situația de comunicare (Sit₀), încărcată cu nuanța modală [+incertitudine] și, mult mai rar, în direcția actualizării unei acțiuni posibile, raportată la [Trecut]. Un parcurs diacronic asemănător este atestat și pentru Viitorul-Tipul 2 (vezi Iliescu 2000, 438).

Scurta incursiune diacronică prezentată⁴ *supra* subliniază în primul rând procesul de gramaticalizare prin care toate aceste trei paradigme se îndreaptă spre actualizarea aceleiași zone semantico-funcționale. O aprofundare a acestui parcurs evolutiv al formelor verbale menționate anterior (vezi și Niculescu 2011, 421–440) ar putea probabil să justifice comportamentul lor diferențiat manifestat în limba actuală unde:

(a) COND (prezent) întreține în domeniul inferențial o oarecare relație semantică doar cu formele prezumtivului cu bază de viitor (adică, cu FoiG), respectiv cu Viitorul-Tipul 2, însă nu și cu Viitorul-Tipul 1 (deci cu forma canonică de Viitor din limba română actuală = Tipul: *voi cânta*);

(b) „prezumtivul” (*i.e.*, FoiG și/sau Tipul - *oi fi cântat* etc.) – structura cea mai puțin gramaticalizată (Iliescu 2000, 437) – este concurat la rândul său de Viitorul-Tipul 2, cu care împarte aceleași valori la nivelul modalității epistemice. Tendința din ce în ce mai evidentă manifestată de această din urmă paradigmă verbală (Viitorul-Tipul 2) de a se substitui lui FoiG și care ar putea avea drept consecință plasarea sa definitivă pe terenul modalității, este determinată în primul rând de factori de natură formală (vezi Iliescu 2000, 437). Însă trebuie menționat că, spre deosebire de FoiG, Viitorul-Tipul 2 continuă să fie încă, în stadiul actual al limbii române, cantonat în zona conjecturală, unde poate apărea în distribuție complementară cu Viitorul-Tipul 1;

⁴ Pentru mai multe detalii în acest sens, a se vedea Popescu 2013, 230–245.

(c) *prezumtivul*, în ansamblul său, nu este un *mod*, toate formele asumate prin tradiție ar trebui considerate drept variante modalizate din zona de manifestare a [Epistemicului], diferențiate formal de modurile verbale cu care se combină (Iliescu 1999, 108) și, între ele, non identice din punctul de vedere al conținutului semantic vehiculat. Ipoteza nonidentității lor semantice este susținută în primul rând de transpunerea în discurs indirect (DIR) a exemplurilor de sub (1a), (2a) și (3a). Se va observa că în DIR doar COND și (mai rar) *varianta sa prezumtivă* (siglată în text: CondG = Tipul: *aș fi cântând*) sunt acceptate (vezi GALR 2005, I, 447). Acest test reprezintă, în fapt, o dovadă relevantă în privința valorii și a cvasi-echivalenței acestor trei tipuri de construcții originar prospective [Viitorul-Tipul 2 – prezumtivul (FoiG) – COND, inclusiv, varianta sa prezumtivă, CondG], ca expresii ale arhisememului [Potențial]: în linii foarte generale, toate aceste structuri discutate anterior materializează lingvistic faptul că locutorul efectuează în momentul T₀, pornind de la propriile experiențe (cognitive – inclusiv luarea în calcul a unei constatări provenite dintr-o terță sursă enunțiativă –, senzoriale sau psihologice), o ipoteză asupra unor evenimente / fapte / situații care își vor găsi confirmarea sau infirmarea într-o tranșă temporală viitoare:

(1) b. *El spune că Ernest ar avea / ar fi având acum cam 50 de ani.* „Il dit qu’Ernesto **aurait** maintenant environ 50 ans”.

(2) b. *El spune că asta ar fi / ar fi fiind explicația eșecului său.* „Il dit que cela **pourrait être** l’explication de son échec”.

(3) b. *El se întreabă cine ar crede / ar fi crezând acest lucru.* „Il se demande qui **pourrait croire** une telle chose”.

Pe de altă parte, privite împreună, toate aceste exemple (1a și b; 2a și b; 3a și b) demonstrează și:

(i) nediferențierea formelor analizate în raport cu factorul [Timp], care este explicat de elemente contextuale. De exemplu, sub (1a și b) plasarea concomitentă a predicăției în raport cu timpul enunțării (T₀) este subliniată cu ajutorul adverbului *acum*, sub (2a și b) și sub (3a și b), evenimentul este situat în raport de posterioritate față de momentul originar al lui Sit₀.

(ii) anularea opoziției în cadrul dominantei aspectuale [Fază], unde marcajul pozitiv [± Progresiv] – sesizat în diacronie – nu mai este transparent astăzi pentru nicio variantă formală de prezumtiv, FoiG situându-se din perspectiva unei definiri aspectuale de acest tip, alături de Viitorul-Tipul 2, respectiv alături de formele COND.

(iii) existența unei opoziții instaurate în cadrul dominantei aspectuale [Viziune], opoziție de tipul: [Secant] vs [Global]⁵, al cărei prim membru conține cel puțin formele de prezumtiv (FoiG), dacă nu și pe cele ale Viitor-Tipul 2, iar cel de-al doilea membru, formele de COND. Iată de ce, pentru toate paradigmele verbale analizate, reperarea prin intermediul trăsăturii semice [\pm distanțare a locutorului față de conținutul propozițional asertat] capătă o importanță fundamentală. Astfel, trăsătura [+distanță], specifică / proprie doar formelor de COND, imprimă procesului o viziune externă, acesta fiind văzut ca un tot indivizibil, închis între bornele sale, căci, în ansamblu, modul COND:

„[...] introduit un repère, dans l'ordre des événements ou du temps, dans celui de l'action, du savoir, du dire ou des mondes possibles, par rapport auquel le procès est situé” (Melis 2001, 70–71).

Cu alte cuvinte, spre deosebire de Viitorul-Tipul 2 și de formele de prezumtiv (FoiG), utilizarea COND este într-adevăr aptă *per se* să creeze efectul polifonic, unde vocea locutorului (care induce variabilele *hic* și *nunc* = Actualitatea A) apare în mod distinct de cea a enunțiatorului (sursă a informației = Actualitatea A') (vezi Wilmet 2001, 30). Pentru procesul *p*, A nu constituie un element pertinent, deoarece el este desemnat referențial de un alt reper, *i.e.*, A', în raport cu care are un aspect global. A și *p* se găsesc la distanță sau în ruptură unul față de celălalt. La rândul său, A' este anterior în raport cu A, deci exterior față de situația de enunțare actuală (vezi și Vet și Kaspers-Manhe 2001, 98).

În această perspectivă interpretativă, confruntarea exemplelor (4) și (5) devine relevantă în ceea ce privește diferențierea paradigmatelor aduse în discuție:

(4) *Nu am văzut-o de mult timp. O fi bolnavă / o fi fiind bolnavă. (*ar fi bolnavă / *ar fi fiind bolnavă).* „Je ne l'ai pas vue depuis longtemps. **Peut-être est-elle malade**”.

(5) *Nu am văzut-o de mult timp. Fiul meu spune că ar fi / ar fi fiind bolnavă [de două luni](*o fi fiind bolnavă).* „Je ne l'ai pas vue depuis longtemps. Mon fils dit qu'elle **serait malade** [depuis deux mois]”.

În exemplul (5), enunțul: *Fiul meu spune (= A')* reprezintă reperul procesului *p*: *ar fi / ar fi fiind bolnavă*. *P* este simultan cu A' care este, la rândul său, anterior actului de enunțare (A). *P* nu este legat în mod direct de A.

⁵ Aspectul [Global], așa cum îl definește Marc Wilmet (2001, 27–39), corespunde aspectului [Non-secant] în cadrul teoriei psihomecanice guillaumiene și, la Laurent Gosselin (2001, 45–66), aspectului [Aorist].

O astfel de perspectivă asupra COND din limba română ar putea să justifice nu numai nefuncționarea auxiliarului său ca marcă a categoriei gramaticale a [Timpului] (cf. Coene și Tasmowski 2006, 331), dar și utilizarea sa în ambii membri ai sistemului ipotetic (v. *infra* ex. 6): la fel ca în cazul perfectului simplu, și de această dată, procesul este perceput *in statu nascendi* (limita inițială / de debut este singura inclusă în reprezentarea temporală), fapt care antrenează obligatoriu o anumită succesiune discursivă (v. ex. 6 și 7):

(6) *Dacă aș vrea, aș merge la Paris.* „Si je **voulais**, j’**irais** à Paris”.

(7) *Eu aș cumpăra berea, tu ai pregăti tarinele* (Reinheimer-Rîpeanu 2001, 288). „J’**achèterais** de la bière, tu **préparerais** les tartines”.

2.2. Această caracteristică aspectuo-modală (a cărei compozantă aspectuală este destul de dificil de reperat din cauza graniței fragile care separă *modalitatea* de zona specifică reprezentării *aspectului verbal*) apare cu atât mai clar manifestată într-un alt tip de contexte, cele în care locutorul exprimă nu numai propria îndoială față de conținutul propozițional asertat, ci lasă să se întrevadă și sursa care stă la baza informației prezentate în enunțul său. În aceste ocurențe *evidențiale cu valoare citațională*, COND nu se suprapune în limba română cu niciuna dintre paradigmele constituente ale Viitorului, ci pare să intre, de această dată, în concurență cu propria-i formă supracompusă (adică, cu COND trecut):

(8) *Potrivit ANM, la munte s-ar produce* [azi / mâine]/*s-ar fi produs* [ieri/astăzi] *câteva avalanșe* (GALR 2005, II, 679). „Selon l’ANM, à la montagne, des avalanches **se produiraient** [aujourd’hui/demain]/**se seraient produites** [hier / aujourd’hui]”.

În acest tip de ocurențe în care COND (atât forma de prezent, cât și cea de trecut) funcționează ca „an indirect reported evidential” (Irimia 2009, 108), diferențierea pur temporală pare să se neutralizeze (vezi *infra* ex. 9), referința temporală fiind explicitată cu ajutorul unor elemente contextuale:

(9) *Ne-a spus alaltăieri, duminică, că ar veni* [ieri (luni) / azi (marți) / mâine (miercuri)] / *ar fi venit* [ieri / azi / mâine] (cf. Wilmet 2001, 37). „Il nous a dit avant-hier, dimanche, qu’il **viendrait** [hier (lundi) / aujourd’hui (mardi) / demain (mercredi)]”.

Mai precis, opoziția de natură temporală, reformulată mai degrabă din perspectiva aspectuală [Tensiv] vs [Extensiv] – în cadrul căreia, COND (așa-zis „prezent”) actualizează primul membru și COND trecut marchează

aspectul [Extensiv] – devine pertinentă în special în cadrul turnurilor ipotetice sau în exprimarea *irealului*, deci în ocurențe puternic înrădăcinate în domeniul *modalităților clasice* (cf. *infra* 10 și 11):

(10) *Dacă aș vrea, aș merge la Paris.* „Si je **voulais**, j’**irais** à Paris”.

(11) *Dacă aș fi vrut, aș fi mers la Paris.* „Si j’**avais voulu**, je **serait allé** à Paris”.

Pe de altă parte, acumularea semelor [+distanțare] și [+extensie] înrădăcează forma compusă de COND în zona exprimării *irealului în trecut*. Această situație iese în evidență mai cu seamă prin compararea cu utilizarea unei structuri pur temporale, de exemplu, de tipul perifrizei *avea + conjunctiv*, în ocurențe precum cele de sub (12):

(12) a. *Paul a spus că avea să vină de îndată ce avea să fie prevenit.*

b. *Paul a spus că ar fi venit de îndată ce ar fi fost prevenit.*

În schimb, această opoziție distinctivă ([Tensiv] vs [Extensiv]) este slab operantă la nivelul turnurilor cu valoare inferențialo-evidențială unde (v. *infra* ex. 13) varianta prezumtivă poate să înlocuiască atât forma de prezent COND, cât și pe cea de trecut:

(13) [Nu știu] *Cine și-ar închipui / și-ar fi închipuind / și-ar fi închipuit vreodată că am să ajung să fiu tratată astfel* (Camil Petr., *U.N.*, 210, *apud* GLR 1963, II, 27). „[Je ne sais pas] Qui **pourrait s’imaginer** que je serais traitée d’une telle manière”.

Acest tip de specializare funcțională cu bază aspectuo-modală observabilă la nivelul paradigmelor COND din limba română actuală, ar putea să explicitizeze și imposibilitatea de utilizare a variantei gerundivale a COND în ambele segmente ale turnurilor ipotetice (cf. ex. 10 cu ex. 14):

(14) **Dacă aș fi vrând, aș fi mergând la Paris.*

Cu alte cuvinte, în cadrul utilizărilor profund înrădăcinate în zona modalității (v. *supra* turnurile ipotetice), COND își activează și caracteristicile interne de factură aspectuală. În schimb, acolo unde orientarea aspectuală a acestei paradigme [+Global], deci [+Distanțare], apare ca fiind foarte puternică, diferențierea la nivelul formelor sale (COND prezent, CondG și Cond trecut) poate fi reperată mai degrabă prin unghiul modalității, vizându-se diferite grade de manifestare a *certitudinii epistemice* (sau mai degrabă, diferite nuanțe de *incertitudine*). În această perspectivă, s-ar

putea opera totodată și dezambiguizarea (vezi Irimia 2009, 109) dintre valoarea prezumtivă (vezi 15a) și semnificația de *ireal în trecut* (vezi 15b) a unui enunț construit cu un COND trecut, ca cel prezentat *infra* sub (15):

(15) *Ar fi avut probleme financiare.*

a. [Se spune că] *Ar fi avut / ar fi având* [ieri / azi / *mâine] *probleme financiare.*

b. *Ar fi avut / *ar fi având* [ieri / azi / mâine] *probleme financiare* [dacă te-ar fi ascultat].

Aceiași tip de perspectivă conceptuală ar putea justifica și dificultatea de a distinge în stadiul actual al limbii opoziția aspectuală [+Încheiat] vs [-Încheiat] între varianta gerundivală a COND (Tipul CondG: *aș fi cântând*) – destul de rar astăzi – și forma supracompusă a aceleiași paradigme (Cond trecut: *aș fi cântat*), opoziție care se regăsește în fazele mai vechi ale limbii române:

„Coordonarea [structurii *aș, ai, ar + fi + gerunziul*] cu formația *aș, ai, ar + fi + participiul* indică, pe de o parte, o echivalență a semnificațiilor modale ale celor două grupări, iar, pe de altă parte, demonstrează că între *aș, ai, ar + fi + participiul* și *aș, ai, ar + fi + gerunziul* se instalează o opoziție aspectuală *încheiat / neîncheiat*” (Călărașu 1987, 234).

Tot acest parcurs asupra comportamentului semantico-sintactic al formelor de COND arată că funcționarea aparent nedeterminată dintre Viitorul-Tipul 2, FoiG și COND se diferențiază totuși din punct de vedere aspectual: primele două paradigme actualizează procese marcate [Secant], în timp ce COND traduce aspectul [Global]. Apoi, în interiorul formelor de COND, opoziția aspectuală este activată acolo unde și domeniul *modalității* apare ca fiind mai puternic.

3. Observații finale

Limba română modernă și contemporană demonstrează o sinonimie parțială la nivelul formelor de COND, prezumtiv și V, fiecare dintre aceste paradigme verbale ocupând o poziție specializată în cadrul sistemului verbal românesc în funcție de compozantele triadei modalo-aspectuo-temporală.

În ceea ce privește utilizările modale ale Viitorului din româna actuală, este important să disociem de la început cele patru paradigme de care dispune acest sistem lingvistic și vom vedea Viitorul-Tipul 1 funcționând în zona pur coniecturală, Viitorul-Tipul 2 (Foi) plasându-se la intersecția dintre zona coniecturală și cea inferențială, cu șanse foarte mari (având în vedere și forma sa redusă) de a se specializa în aria modalității

epistemice. Această din urmă zonă este pentru moment actualizată de formele de prezumtiv (Tipul – *oi fi cântând/oi fi cântat*) și de COND (prezent), două paradigme care, la rândul lor, se diferențiază la nivel aspectuo-modal, prin trăsătura [±distanțare].

Pe de altă parte, paradigma COND – a cărei dominantă prototipică este cea a *perspectivei globale, externe* asupra procesului afectat, dar și cea a *distanței* în raport cu conținutul propozițional asertat – pare și ea foarte bine organizată în jurul unei dihotomii aspectuo-modale, reperabilă în limba actuală fie pe baza trăsăturii [±extensie], fie în funcție de *gradul de certitudine* vehiculat.

Comparând poziția COND din româna actuală cu cea a structurilor corespondente din franceză, spaniolă și italiană, se observă că, în acest areal romanic (de la vest la est), semnificația turnurilor latinești originare care traduc astăzi semantemul [condițional] nu a încetat să se gramaticalizeze gradual dinspre [Obiectiv] spre [Subiectiv].

Bibliografie selectivă:

- Academia Română (1963). *Gramatica limbii române* (GLR), vol. II. Ediția a 2-a. București: Editura Academiei Republicii Populare Române.
- Academia Română și Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” (2005). *Gramatica Limbii Române (GALR)*, vol. I: *Cuvântul*, vol. II: *Enunțul*. București: Editura Academiei Române.
- Avram, Mioara (1976). Condiționalul cu valoare de indicativ trecut în texte vechi românești”. În *Studii și Cercetări Lingvistice*, IV, n°. 27, 353–358.
- Călărașu, Cristina (1987). *Timp, mod, aspect în limba română în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*. București: Tipografia Universității din București.
- Coene, Martine și Tasmowski, Liliane (2006). On the Balkan-Slavic origins of the Romanian conditional. În *Revue Roumaine de Linguistique*, LI, n°. 2, 321–340.
- Dendale, Patrick și Tasmowski, Liliane (2001) (eds). *Le conditionnel en français*. Paris: Librairie Klincksieck.
- Dragoș, Elena (1995). *Elemente de sintaxă istorică românească*. București: Editura Didactică și Pedagogică R. A.
- Gosselin, Laurent (2001). Relations temporelles et modales dans le «conditionnel journalistique». În Patrick Dendale și Liliane Tasmowski (eds), *Le conditionnel en français*. Paris: Librairie Klincksieck, 45–66.
- Iliescu, Maria (1999). Pour un statut sémantique et syntaxique du ‘présomptif’ roumain. În Rosanna Brusegan și Michele A. Cortelazz (eds), *Omaggio a Lorenzo Renzi*. Roma: Esedra Ed., 97–112.
- Iliescu, Maria (2000). Grammaticalisation et modalités en roumain: le futur déictique et épistémique. În Martine Coene et alii (ed.), *Traiani Augusti Vestigia Pressa Sequamur. Studia Linguistica in Honorem Lilianae Tasmowski*. Padova: Unipress, 429–441.
- Irimia, Monica-Alexandra (2009). Romanian Evidentials. În *Proceedings of the 32nd Annual Penn Linguistics Colloquium. University of Pennsylvania Working*

- Papers in Linguistics*, vol. 15, 1. Pennsylvania: Penn Linguistics Club, 105–114 și online la adresa: <<http://repository.upenn.edu/pwpl/vol15/iss1/13>>.
- Melis, Ludo (2001). Hypothèses non temporelles sur le conditionnel comme tiroir de l'indicatif. În Patrick Dendale și Liliane Tasmowski (eds), *Le conditionnel en français*. Paris: Klincksieck, 67–88.
- Niculescu, Dana (2011). The grammaticalization of the future tense forms in 16th century Romanian. În *Revue Roumaine de Linguistique*, LVI, n° 4, 421–440.
- Popescu, Cecilia Mihaela (2009). La grammaticalisation du *présomptif* en roumain. În *Revue Roumaine de Linguistique*, LIV, n° 1–2, 151–160.
- Popescu, Mihaela (2012). Le futur, le *présomptif* et le conditionnel dans le système verbal du roumain. Hypothèses et hypostases. În Rodica Zafiu *et alii* (ed.), *Limba română: direcții actuale în cercetarea lingvistică (I): Gramatică. Fonetică și fonologie. Istoria limbii române, filologie. Actele celui de al 11-lea Colocviu Internațional al Departamentului de Lingvistică. (București, 9–10 decembrie 2011)*. București: Editura Universității din București, 199–208.
- Popescu, Cecilia Mihaela (2013). *Viitorul și condiționalul în limbile romanice. Abordare morfosintactică și categorizare semantică din perspectivă diacronică*, Craiova: Editura Universitaria.
- Popescu, Cecilia Mihaela (2015). *Exprimarea potențialului și a irealului în latină, franceză și română*. Craiova: Editura Universitaria.
- Real Academia și Asociación de Academias de la Lengua Española (2010). *Nueva gramática de la lengua española. Manual (RAE)*. Madrid: ESPASA.
- Reinheimer-Rîpeanu, Sanda (1994a). Om trăi și om vedea. În *Revue Roumaine de Linguistique*, XXIX, n° 2, 179–197.
- Reinheimer-Rîpeanu, Sanda (1994b). Ce-o fi o fi. În *Revue Roumaine de Linguistique*, XXIX, n° 5–6, 511–527.
- Reinheimer-Rîpeanu, Sanda (2001). *Lingvistica romanică. Lexic, morfologie, fonetică*, București: Editura All Universitar.
- Squartini, Mario (2004). La relazione semantica tra futuro e condizionale nelle lingue romanze. În *Revue Romane*, XXXIX, n° 1, 68–96.
- Squartini, Mario (2005). L'evidențialitate în rumeno e nelle altre lingue romanze. În *Zeitschrift für romanische Philologie*, 121, n° 2, 246–268.
- Vet, Co și Kampers-Manhe, Brigitte (2001). Futur simple et futur du passé: leurs emplois temporels et modaux. În Patrick Dendale și Liliane Tasmowski (eds), *Le conditionnel en français*. Paris: Librairie Klincksieck, 89–105.
- Willett, Thomas (1988). A cross-linguistic survey of the grammaticization of evidentiality. În *Studies in Language*, n° 12, 51–97.
- Wilmet, Marc (2001). L'archtecture du «conditionnel». În Patrick Dendale și Liliane Tasmowski (eds), *Le conditionnel en français*. Paris: Klincksieck, 21–44.
- Zafiu, Rodica (2002). *Evidențialitatea în limba română actuală*. În Gabriela Pană Dindelegan (ed.), *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*. București: Editura Universității din București, 127–144.